

SOSYOLOGCA

TEMMUZ-ARALIK 2020 CİLT:10 SAYI: 20

ISSN: 2146-5207

TOPLUMSAL GÜÇLERİN VE SOSYOLOJİNİN AÇMAZINDA EVRENSEL DİNLERDE BEKLENEN KURTARICI İNANCI

Yüksel YILDIRIM

Özet: Tarih boyunca toplumlar, toplumlararası ilişkilerde kendi çözüm önerileri tükendiğinde ya da bir çıkmaza girdiklerinde kendilerinin üstünde bir kurtarıcı beklentisi içine girmişlerdir. Kadim din ve geleneklerde olduğu gibi, Yahudilik, Hıristiyanlık ve İslamiyet gibi evrensel dinlerde de durum bu şekildedir. Bu bağlamda söz konusu dinlerde Mehdilik/Mesihlik inancının toplumsal temeli incelenecek, ardından günümüz dünya egemenlik ilişkileri içinde ele söz konusu inancın anlamı ortaya konmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Mehdilik, Mesihlik, Yahudilik, Hıristiyanlık, İslamiyet.

THE FAITH OF EXPECTED SAVIOR IN UNIVERSAL RELIGIONS IN THE OPENNESS OF SOCIAL FORCES AND SOCIOLOGY

Yüksel YILDIRIM

Abstract: Throughout history, societies have expected a savior over themselves when their solutions in inter-communal relations are exhausted or when they come to a deadlock. This is the case with universal religions such as Judaism, Christianity, and Islam, as well as in ancient religions and traditions. In this context, the social basis of Mahdism / Messianism belief in these religions will be examined, and then the meaning of the belief in question will be tried to be revealed in today's world domination relations.

Keywords: Mahdism, Messianism, Judaism, Christianity, Islam.

TOPLUMSAL GÜÇLERİN VE SOSYOLOJİNİN AÇMAZINDA EVRENSEL DİNLERDE BEKLENEN KURTARICI İNANCI

Yüksel YILDIRIM

Giriş

Sosyoloji, bir anlamda toplumsalın tarihe katkısına olan inancın ürünüdür. 19. yüzyıldaki doğuş koşullarının içinde geniş halk kitlelerinin Fransız İhtilali örneğindeki gibi tarihin alkışına yön verebileceğinin görülmesi üzerine toplumun ve toplum olaylarının anlaşılması ve gerektiğinde yönlendirilmesi amacıyla bilim hüviyetini kazanmış ve kurumsallaşmıştır. Bu anlamda sosyolojinin temel tasası, kurucularının ortaya koyduğu yöntem çerçevesinde de düşünülecek olduğunda, ele aldığı konuyu toplumsal dinamiklerle açıklamaya çalışmaktır. Dolayısıyla *“bir sosyal olay, ancak başka bir sosyal olayla açıklanır”* mucibince, sosyolojinin sınırları toplumun sınırları ile muhkemdir ve bu sınırlar dışına çıktığında sosyolojik açıklamaların sosyolojikliği müphemleşmektedir. Bu durum elbette, toplum ve doğüstü kavramların sosyolojinin konusu olamayacağı anlamına gelmemekte olup, burada kastedilen, bu kavramların toplum ilişkileri yerine kendileriyle açıklanır kılınmasıdır. Bu noktadan itibaren sosyoloji sınırları dışında bir yolculuktan söz etmek mümkündür.

Kimi durumlarda ise, sosyolojik açıklamalar ya da sosyolojinin temeli olan “toplum” yetersiz kalmakta, toplumsalın çözümsüz kaldığı bu noktada çözüm, söz konusu sınırlar ötesinde aranmaktadır. Bu yazıda ele alacağımız “beklenen kurtarıcı” inancında da durum bu biçimde gerçekleşmektedir. Benzer şekilde, toplumsal güçler ve ilişkiler mevcut durumun/krizin/sorunun üstesinden gelememekte ve çare toplum dışı/üstü güçlerde aranmaktadır. Sözü edilen durum aynı zamanda sosyolojinin de çözüm üretme potansiyelinin sorgulanması anlamında geleceği için bir bakıma “sosyolojinin iflası” iddialarına da katkı mahiyetindedir.

Konuyla daha önce bir yazımızda¹ farklı bir açıdan ilgilenmiştik. Mehdilik konusu dinî literatürde ayı zamanda kıyamet kavramı ile birlikte anıldığın-

¹ Yüksel Yıldırım, Tarihi Sonu, Mehdilik ve Kıyamet Üzerine, Sosyologca, S.18-19, s.33-45.

dan konu “tarihin sonu” bağlamında ele alınmıştı. Bu bağlamda beklenen kurtarıcı/Mehdi “kıyamet vaktine yakın bir zamanda zuhur ettiği” için tarihin, ya da mevcut zaman döngüsünün sonuna tekabül etmekte ve insanoğlunun düzeninin başka deyişle çözüm önerilerinin tükendiği noktada Tanrı’nın düzeninin teşekkül etmesi anlamına gelmektedir. Mehdi-kıyamet ilişkisinin ve tarihin sonu kavramının birlikteliğini bu anlamda değerlendirmek gerekir. Burada da beklenen kurtarıcı kavramına “toplumsalın sonu” ya da “toplumsal güçlerin açmazı” bağlamında yaklaşacağız. Daha önce kavramsal açıdan değindiğimiz konunun burada tarihsel süreç içindeki görüntülerine yer vermek istiyoruz. Bu bağlamda kadim din ve geleneklerden başlayarak İslamiyet’e kadar mehdi/beklenen kurtarıcı kavramlarının aldığı biçimleri ve bunun tarihsel ve toplumsal/toplumlararası ilişkilerdeki dayanaklarını ortaya koymaya çalışacağız.

Mehdi Kavramı ve Kadim Dinlerde “Beklenen Kurtarıcı”

Kısaca değinmek gerekirse, etimolojik anlamı dışında mehdi, kıyamete yakın bir zamanda ortaya çıkıp dünyaya doğruluk, adalet gibi kavramlar eşliğinde Tanrı’nın düzenini hâkim kılacak, gene Tanrı tarafından yetki ve kuvvetlendirilerek insanları ilahi bir düzen etrafında toplayacak, üstün niteliklere sahip bir kişilik olarak tanımlanmaktadır. Bu özellikleriyle sıradan insandan üstün niteliklere sahip olduğu ortadadır. Bir yandan insan kimliği, diğer yandan da insanüstü özelliğiyle insanlar arasında tanrısal düzenin tesisi için varlık göstermektedir.

Mehdinin varlığı bir anlamda insanoğlunun toplumsal ilişkilerde kendi çözümlerini üretemediklerini, başka bir deyişle insanî önerilerin tıkandığını göstermektedir. Tarım devriminden bu yana karşılaştığı sorunlara toplumsal imkânlar dâhilinde çözümler getiren ve büyük sorunlar karşısında tarihte büyük sıçramalar yapan insan çabası, mehdi beklentisiyle bu konuda yetersiz kaldığını göstermekte, toplumsal çözümlerin açmaza girdiğini ortaya koymaktadır. Bu kavramla birlikte toplum üstü çözümlerin devreye girmesiyle sosyolojinin başlangıçtaki varoluş iddiası da terk edilecektir.

İslamiyet’e kadar süregelen Doğu dinlerinde bulunan beklenen kurtarıcı anlamındaki Mehdi kavramı, zaman kavramına yüklenen anlam ve bu toplumlarda var olan “döngüsel zaman anlayışı” ile ilişkilidir. Buna göre zaman ya da başka deyişle tarih bir noktada başlayıp, belli bir denge ve mükemmellik içindeki düzen sonraları bozulmakta, ardından gelen son aşamada yenisinden başlangıçtaki kurulu düzene dönüşmektedir. “*Bu düşünce yöntemi âlemin*

geçici olduğu ve her şeyin bir gün başladığı yere döneceği varsayımına dayanmaktadır.”² Sümerlerden itibaren bu anlayışın yansımalarını görmek mümkün olup, Gılgamış Destanı ve meşhur “Tufan” anlatısı bunun ürünüdür. Yine, Eski Mısır’ın zaman algısına göre her bir firavunun tahta çıkışı yeni bir dönem başlangıcına işaret etmektedir. Söz konusu döngüsellüğün bariz görüntüsü ve somut bir mehdi beklentisi ise Zerdüştlükte karşımıza çıkmaktadır.³ Benzer bir şekilde İslamiyet’in tarih algısını ortaya koyan “cahiliyye devri”, “asr-ı saadet”, “fitneler dönemi” ve “ahir zaman” dönemlendirmesi de bir anlamda “tez-antitez- sentez” sistemini andıran “denge-dengesizlik-yeni denge” süreci görünümündedir.

Sözünü ettiğimiz zaman anlayışında son dönemde yeni dengeyi kuruşu olarak üstün niteliklere sahip karakterler ön plana çıkmaktadırlar. İslam dininde Mehdi adı ile maruf kişilik, Zerdüştlükte “Şaoşyant”, Budizm’de “Maytreya”, Hinduizm’de “Kalki”, Mayalarda “Kukulkan”, Aztekler’de “Quetzalcoatl”, Kuzey Amerika yerlilerinde “Gnosst-Dance”, Eski Mısır’da “Ameni” isimleriyle karşımıza çıkmaktadır.⁴ Bu din ve gelenekler gelecekte ortaya çıkacak bir kurtarıcı beklentisini barındırmaktadırlar. Bu toplumların çoğunda tarih sahnesinden çekilmeleri dolayısıyla beklentinin gerçeğe dönüşmediğini ve sözü edilen şahsiyetin yokluğunun ispatlandığını söylenebilir. Örneğin Mayalar, bekledikleri kurtarıcıları Kukulkan gelmeden ortadan kalkmış, Zerdüştlük ise bir zamanlar inananları dünya egemenlik ilişkilerini yönlendirirken günümüzde sayıları bir avuç kadar azalmış durumda Şaoşyant’ı beklemektedir. Tarihte kaybolmuş toplumların geleceklerindeki mehdi tasavvurlarının durumu bu şekilde iken yukarıda sözünü ettiğimiz “geçmişte aranacak mehdiler” bağlamında, kendilerini beklenen kurtarıcı hükümdar olarak ilan eden I. Sargon ve Hammurabi, dönemlerinin mehdisi olarak görülmüşlerdir.⁵ Benzer biçimde II. Bayezit’ten Şah İsmail’e, Cem Sultan’dan Şah Tahmasb’a birçok tarihsel kişiliğe mehdi misyonu yüklenmiş,⁶ Osmanlı İmparatorluğu içinde ortaya çıkan dini karakterli bazı isyan liderlerine de mehdi yakıştırması yapılmış olup⁷, günümüzde de belli dini yapılanma lider-

² Mahmut Çınar, Tarihte ve Günümüzde Mehdilik, Rağbet Yayınları, İstanbul, 2016, s. 29.

³ Age.,s.30-31.

⁴ Ekrem Sarıkçıoğlu, Dinlerde Mehdi Tasavvurları, Sidre Yayınları, Samsun, 1997, s. 9-15.

⁵ İncinur Atık Gürbüz, Osmanlı Metinlerinde Mehdi Tasavvurları, s. 12.

⁶ A.g.e., s. 30.

⁷ Ali Coşkun, Mehdilik Fenomeni, İz Yayıncılık, İstanbul, 2004, s.340-445.

lerine bu tarz bir bakışla yaklaşmaktadır. Söz konusu liderlerin kolayca taraftar bulmaları ve yapılanmaların kısa sürede yayılmalarının başlıca nedenlerinden biri de mehdi kavramının taşıdığı potansiyel ve kitleler üzerindeki mobilize edici gücü nedeniyle.

Görüldüğü üzere, “*Mehdilik, tarihsel ve kültürel orijinini tam olarak tespit etmek çok zor görünmekle birlikte çeşitli dinler ve kültürlerle ait farklı motiflerin bir potada harmanlandığı senktretik bir inanç konusudur.*”⁸ Yaşayan ve tarih olmuş çok sayıda toplumda mehdi inancı bulunmaktadır. Bu anlamda mehdi düşüncesinin spesifik bir inanç meselesi olmaktan ziyade tarihsel süreç içinde sosyolojik bir gerçek olduğunu söylemek mümkündür. Özü itibariyle kurtarıcılık misyonu ile birlikte ortaya çıkan mehdi karakteri, toplumların tarihinde kritik dönemlerde beliren üstün nitelikli bir figür olarak karşımızdadır. Burada, mehdi kavramının yalnızca İslamiyet ve diğer evrensel dinlere özgü olmadığını belirtmek istedik.

Yahudi-Hıristiyan Geleneğinde Mehdi ve Mesih İnancı

Yukarıda açıkladığımız üzere Mehdi figürü neredeyse bütün dinî geleneklerde bulunmasına ve yüklenen anlam neredeyse aynı olmasına rağmen “Nüzul-i İsa” tabir edilen Hz. İsa’nın yeryüzüne inmesi ve Mehdilik ilişkisi İslam dışı dinler bağlamında bütünüyle Hıristiyanlık içinde ele alınması gereken bir durumdur ve Hıristiyanlıkta Mesih kavramı İslam geleneğindeki Mehdi’nin misyonunu da içermektedir.⁹ Bu anlamda ilahiyat terminolojisinde “semavî dinler”, sosyolojik anlamda da Doğu-Batı çatışmasını bünyesinde barındırması nedeniyle Baykan Sezer’den¹⁰ mütevellit “evrensel dinler” olarak adlandırdığımız Yahudilik, Hıristiyanlık ve İslamiyet üçlüsünden ilk ikisi bağlamında konuyu kısaca ele almayı uygun görüyoruz.

Mesih kavramı köken itibariyle semitik dillere ait olup, tanrısal bir seçilmişlik ve görevlendirme ile “beklenen kurtarıcı”ya verilen bir sıfat olarak karşımızdadır.¹¹ Buna ilaveten, “mesih” kelimesi de Yahudilikteki anlamının ilk

⁸ Mustafa Öztürk, “Beklenen Kurtarıcı (Mehdî) İnancının Günümüze Yansımalarına Genel Bir Bakış”, iç Beklenen Kurtarıcı İnancı, KURAMER Yayınları, İstanbul, 2017, s. 355. (353-376)

⁹ Hakan Olgun, “Yahudi-Hıristiyan Geleneğinde Nüzul-i İsa ve Mehdilik Nedir Ne Değildir?”, iç Nüzul-i İsa ve Mehdilik Nedir Ne Değildir?, Fecr Yayıncılık, Ankara, 2019, s. 126.

¹⁰ Baykan Sezer, Toplum Farklılaşmaları ve Din Olayı, İÜEF Yayınları, İstanbul, 1981.

¹¹ Hakan Olgun, age, s.14-15.

Hıristiyanlar tarafından karşılandığının düşünülmesi ile ilk dönemden itibaren Hz. İsa'nın adı olarak "İsa Mesih" şeklinde kullanılmaya başlanmıştır. Ancak her şeyden önce Mesih kavramının Yahudi ve Hıristiyan teolojisindeki ana anlamının farklı olduğunu belirtmek gerekir. Yahudi geleneğinde özellikle "Babil esareti" yıllarından sonra "Tanrı'nın seçilmiş ve sevgili kavmi" İsrailoğullarının Hz. Süleyman devrindeki altın çağına dönmesini sağlayacak bir lider arayışının somut göstergesi olarak ortadadır ve "*Mecusilikte olduğu gibi Yahudi akidesinde de temel bir ilke*"¹² olmasına rağmen daha çok etnik-siyasi bir anlam taşımaktadır. Bu anlamda bölgedeki Roma egemenliğine son vererek Yahudi kabilelerini birleştirip büyük İsrail krallığını kuracak bir Mesih beklentisi her zaman heyecan yaratmıştır ve ilk elden Hz. İsa'nın da heyecanla karşılandığını söylemek mümkündür. Buna mukabil, Hz. İsa'nın Roma'ya karşı Yahudileri örgütleyerek kurtarıcılık misyonunu üstlenmek yerine -bir yanağına vurana diğer yanağını uzatmak misali- daha pasif bir tutum sergilemesi ve üstüne bir de Yahudilerin dindarlıklarını eleştirmesi, sonuçta da zafere ulaşan bir Mesih-kral yerine çarımha gerilmesi, beklentilerin hiçbirini karşılamaması nedeniyle Yahudiler tarafından Mesih olarak kabul edilmemesine neden olmuştur.¹³ Bu anlamda Hz. İsa'nın Mesihliği, Yahudiler içinden çıkmasına ve tebliğine öncelikle bunlar arasında başlamasına rağmen, döneminde kabul edilmediği gibi günümüz Yahudiliğinde de hiçbir şekilde Hıristiyanlıktaki anlamını taşımamaktadır. Önceleri Doğu'nun direnişinin öncü figürü olarak görülen ve taraftar bulan Hz. İsa, bu direniş için beklenen misyonu üstlenmemesi nedeniyle halkı tarafından yalnızlaştırılmıştır. Doktrini, daha sonra başka şekilde taraftar bulacak ve Hıristiyanlık, başlangıcındaki başarısızlıktan itibaren yenilgi üzerine kurulu bir din olarak kurumsallaşacaktır.

Hıristiyanlıktaki Mesih inancı ise teolojik anlamda dinin merkezine oturacak kadar önemlidir ve din Hz. İsa'nın kişiliği etrafında şekillenmektedir. Başlangıçta Yahudilerin kurtarıcısı olarak gönderilen Hz. İsa, bunu aşarak evrensel bir kurtarıcı kimliğine bürünmüştür. Bu bakımdan Tanrı'nın beden bulmuş hali olarak aramızdadır ve insanlığın acı ve günahlarını yüklenip çarımhta can vererek misyonunun ilk aşamasını tamamlamıştır. Bu şekliyle Yahudilik ve Hıristiyanlık dinlerinin ayrıştığını ve Hıristiyanlığın farklı bir

¹² Mahmut Çınar, "İslam Düşüncesinde Mehdilik ve Mesihlik Nedir Ne Değildir?", iç Nüzul-i İsa ve Mehdilik Nedir Ne Değildir?, Fecr Yayıncılık, Ankara, 2019, s.126.

¹³ Hakan Olgun, age, s.16-20.

dine dönüştüğünü söylemek mümkündür.¹⁴ Yahudilerin beklediği Mesih, günahtan kurtarıcı bir figür değildir ve bu dinde siyasi bir anlamı olan kavram, Hristiyanlıkta bir itikat meselesidir.

Hız. İsa'nın Mesihliğinin ikinci aşaması, yeniden dünyaya geleceğine inanılması ile devam etmektedir. İlk gelişinde vaat ettiği "tanrısal krallık" çarpmıhta can vermesi nedeniyle gerçekleşmemiş, bu nedenle yarım kalan bu işin tamamlanması için beklenen ikinci bir geliş söz konusudur. İslam geleceğinde de olan "Nüzul-i İsa" kavramı da Hız. İsa'nın bu ikinci gelişine denk gelmektedir. Bu açıdan Hristiyan teolojisi bakımından İsa Mesih'in misyonu henüz tamamlanmamış olup, bu durum ise bir eksiklik değil, kutsal bir planın parçasıdır. İki bin yıldır devam eden bu bekleyiş elbette ilk heyecanını kaybetmiştir ancak Hristiyanlığın merkez inancı olarak yerini korumaktadır.¹⁵ Bu inancın dalgalı bir seyir izlediği kuşkusuzdur. Mesih ve Mehdî bağlamında beklenen kurtarıcı inancı, çözümsüzlük ve çaresizlik dönemlerinde ne kadar yakıcı bir istekse, toplumlararası ilişkilerde üstün konumda olunan ve bunun keyfinin çıkarıldığı bir zaman diliminde hemen ertesinde kıyameti de beraberinde getirecek olan bir Mesih'in şiddetli bir arzu ile beklendiğini söylemek mümkün değildir.

Bu noktada Hız. İsa'nın ikinci gelişinin Hristiyanlıkta da tıpkı Yahudilikte olduğu gibi itikadî anlamının yanı sıra siyasi bir anlam taşıdığını belirtmek gerekir. Yeryüzünde, Hız. İsa'nın gelişi öncesinde kaotik bir ortam hâkim olacak, insanların çoğunu etkisi altına alacak olan Deccal'i, başka deyişle "Antikrist"i öldürerek ona inanan bütün milletleri yargılaması ile bu kaosu ortadan kaldıran İsa Mesih, kuracağı tanrısal krallıkla yeni bir dünya düzeninin de oluşmasını sağlayacaktır. Ardından gelecek bin yıllık "altın çağ"da mutlak bir düzen ve huzur ortamı hüküm sürecektir. Yahudilikte de yer alan "kutlu binyıl" idealine atıfla Hız. İsa'nın gerçekte Yahudilerin de beklediği Mesih olduğu inancının bir kez daha altı çizilmiş olmaktadır.¹⁶

Buradaki "Deccal ve ona inanan milletler" ifadelerini Batı/Hristiyan karşıtı milletler ve onların liderleri olarak okuduğumuzda konu edindiğimiz inancın Batı dünyasındaki anlamını kavramamız mümkündür. Fatih Sultan Mehmet'e de yaşadığı dönemde özellikle Papalık tarafından Deccal yakış-

¹⁴ A.g.e., s. 20-22.

¹⁵ A.g.e., s. 25-30.

¹⁶ A.g.e., s. 31-38.

tırması yapıldığını, Hz. Muhammed ve Müslümanların kâfir olarak nitelendirildiğini hatırlatalım. Bu bağlamda Hıristiyanlık tarihi boyunca dinin merkezinde yer alan Mesih'in yeryüzüne ineceği inancı, Batı'nın/Hıristiyanlığın Doğu karşısında yenik duruma düştüğü dönemlerde daha yakıcı bir istek olarak belirlemektedir. Belki Endüstri Devrimi sonrası Batı dünya egemenliğinin tam anlamıyla tesis edildiği bir devirde değil ancak Orta Çağ'da örneğin Niğbolu Savaşı'nın hemen ardında Mesih beklentisinin zirve yaptığını söylemek mümkündür. Kendi çabası ile yenilgiden kurtulamayan kişi, Tanrı'ya ya da görevlendirdiği kişiyi yardımına çağırmakta, onun gelişini beklemektedir. Günümüz Hıristiyanlığındaki Mesih beklentisinin ise Batı'nın bir yenilgi devrimden olmamasına rağmen tarihe getireceği yeni bir aşamanın, tüm insanlığı kapsayacak bir çözüm önerisinin olmaması nedeniyle tarihin sonu ve kıyamet bağlamında olduğunu daha önce belirtmiştik.¹⁷

İslam Geleneğinde Mehdi Kavramının Arka Planı

Yahudi ve Hıristiyan geleneğindeki varlığını açıkladığımız Mehdî inancının gelenek anlamında İslamiyet'te de olduğunu söylemek mümkündür. Ancak İslamiyet'te bu inancın varlığı, dinin orijininde olduğunu söylemek anlamına gelmemektedir. Buna rağmen yüzyıllardır Müslüman kitlelerin Mehdi/Mesih inancı taşıdığı ve bir kurtarıcı beklediği de aşikârdır.

Mehdilik inancının İslâmî orijinli olmadığına altı çizilmekte, çok sayıda İslami kaynakta geçen hadislerin de tartışmalı olduğu belirtilmektedir.¹⁸ Buna rağmen, "ortalama" dini bilgiye sahip kitlelerin inandığı Mehdî'nin geleceği düşüncesinin hangi pratikten kaynaklandığı soru konusudur. Bir yoruma göre, İslamiyet'teki mehdi inancı Yahudilikteki Mesih inancından uyarlanmıştır. İslamiyet'in kuruluş dönemindeki on yıllık Medine dönemindeki birlikte yaşama pratiği, kimi zaman kible meselesi, Aşura orucu, Sebt (Cumartesi) gününe karşılık Cuma gününün seçilmesi gibi etkileşimler doğurduğu gibi, kimi zaman da köklü Yahudi geleneğinden etkilenme ve Yahudilik ile rekabet psikolojisinden kaynaklı "benzer benzemezlik" durumu bağlamında Mesih inancına mukabil Mehdi fikrini ortaya çıkarmıştır.¹⁹ Kültürler arası etkileşim olarak değerlendirilebilecek bu durumu

¹⁷ Yüksel Yıldırım, a.g.e.

¹⁸ Mustafa Öztürk, "Beklenen Kurtarıcı (Mehdi) İncancının ...", s. 353-354.

¹⁹ Mustafa Öztürk, "Kur'an Açısından Nüzul-i İsa ve Mehdilik Nedir Ne Değildir?", iç Nüzul-i İsa ve Mehdilik Nedir Ne Değildir?, Fecr Yayıncılık, Ankara, 2019, s. 74.

diğer bölge dinlerinde de görmek mümkündür. Evrensel dinlerdeki bazı unsurların kadim Doğu dinlerinden -bir gelenek anlamında- aktarıldığı belirtilmektedir.

İslamiyet'in birincil kaynağı bağlamında ele alındığında *"Kur'an, olağüstü kabiliyet ve meziyetlerle donatılmış bir kurtarıcı beklentisini haklı çıkaracak bir ima ve işarette bulunmak şöyle dursun, böyle bir inancı Allah'ın tarih ve toplumla prensipli ilişkisini belirten sünnetullah çerçevesinde"* olanaksız saymıştır. Kur'an, hidayetin son kertede Allah tarafından lütfedildiğini bildirmekle birlikte, bu yolda adımların mutlak surette insana ait olduğunu da bilmek gerekir.²⁰ Ra'd Suresi'nde mealen *"Bir toplum kendini değiştirip dönüştürmedikçe Allah o toplumu durduk yerde değiştirip dönüştürmez."* denmesi dünyevî ilişkilerde insanın ve toplumun rolüne dikkat çekmektedir. Değişim yolunda -tevhid inancı gereği yaratıcının önemi ortaya konmakla birlikte- ilk adımın ve azmin insandan kaynaklandığı belirtilmektedir. Gene Ankebût suresi 69. ayette *"Bizim (davamız) uğrunda çalışıp didinen kimseler var ya, işte biz onları (salah ve felah) yollarımıza eriştiririz."* mealindeki ifade, insan iradesi ve gayretinin altını çizmektedir. *"Bunun gibi birçok ayette hidayet durduk yerde Allah tarafından zembille indirilen bir şey olmadığı, bilakis öncelikle insanın irade ve azmiyle ortaya çıktığı belirtilir."*²¹ İslamiyet'e göre yeryüzünde adalet, doğruluk ve mutluluğun son tahlilde sağlayıcısı Allah olmakla birlikte, insanoğlunun çabası ve mücadelesi şarttır.

İslamiyet'in diğer bir kaynağı olarak hadisler açısından incelendiğinde gerek Nüzul-i İsa gerekse Mehdi meselesinde ilgili hadislerin genel itibari ile zayıf olduğu ve itimat edilmemesi gerektiği kabul edilmektedir. Söz konusu rivayetlerde dinin temel prensipleri ve birincil kaynak olarak Kur'an ile çelişkiler söz konusudur.²² Bunların *"mütevâtir olmaları bir yana sahih oldukları bile tartışmalıdır."*²³ İslam tarihinde belli dönemlerde "amaca uygun bir tarih her an için yeniden yazılabilir" mucibince konjonktürel nedenlerle gerçekte Hz. Muhammed'e ait olmayan sözlerin ortaya atıldığı ve birbirine tamamen zıt çıkarımlara yol açan ifadelerin hadis rivayeti şeklinde sunulduğunun örnekleri

²⁰ A.g.e., s. 74-75.

²¹ A.g.e., s. 76.

²² Ahmet Yıldırım, "Hadislerde Nüzul-i İsa ve Mehdilik Nedir Ne Değildir?", iç Nüzul-i İsa ve Mehdilik Nedir Ne Değildir?, Fecr Yayıncılık, Ankara, 2019, s. 103-107.

²³ Ahmet Yücel, Mehdi Hadislerinin Temel Hadis Kaynaklarındaki Anlamı, iç Beklenen Kurtarıcı İnancı, KURAMER Yayınları, İstanbul, 2017, s.151-152.

az sayıda değildir. Bu anlamda gerek siyasi sebeplerle gerekse kültürel etkileşim sonucu kadim kültürlerden gelen belli alışkanlık ve inançların Kur'an'da yer almaması nedeniyle hadislerle desteklenmesi kaygısının sonucu olarak çok sayıda uydurma ya da zayıf hadisin külliyatta yer aldığı söylenebilir. Mehdi ve Hz. İsa'nın gelişi ile ilgili hadislere dair genel görüş, bunların Hz. Muhammed'in gerçek sözleri olma ihtimalinin zayıf olduğu yönündedir.

Bu açıdan öncelikli olarak insanın çabasını gerekli kılan hükümleri ile İslamiyet'in getirdiği çözümler toplumsal ve toplumlararası ilişkiler çerçevesinde ve bu ilişkilere sadık kalınarak ortaya konan önerilerdir. Başka deyişle İslamiyet, Mehdi ve Mesih konularında "beklenen kurtarıcı" gelişine bel bağlamakta, egemenlik ilişkilerinde karşılaşılan durum ve yer yer açmazların, toplum içinden müdahaleler ve toplumların kendi çabaları ile çözüleceği prensibine dayanarak insanlara bu yönde öğütler vermektedir.

İslamiyet'in en önemli kaynaklarında beklenen kurtarıcı inancının bulunmadığı ortadadır. Buna rağmen yüzyıllardır bu inanışların süregelmesinin nedenini itikadî değil sosyolojik temelde aramak gerekmektedir. Söz konusu düşünceler tarihi-toplumsal gelişmelerin dinî pratiğe yansımalarının ürünüdür ve kadim dinlerden beri var olarak daha önce hangi toplumsal gerekliliklerin sonucu iseler İslam tarihinde de benzer şartların sonucu olarak yerlerini almışlardır. Bu bağlamda mehdi inancının Yakın Doğu geleneğinin, Hz. İsa'nın gelişi inancının ise Hıristiyanlığın etkisiyle -orijindeki inanç esasları arasında yer almadan- İslam kültüründe yer bulduğunu söylemek mümkündür.

Bu şekilde, dinin orijininde bulunmadığını gördüğümüz mehdi inancının anlamını ortaya koymak için İslam tarihinde mezheplerin ortaya çıkış pratiğinde Şiîlik ve Sünnîlik ayrımını anlamak önemlidir. Bu yapıldığında Ortodoks ve muhalif yorum farklılıkları arasındaki tarihi/toplumsal temel, gerçek görüntüsünü verecektir. Bu nedenle "Mezhepler, dinin akait kısmındaki yorum farklılıklarıdır." değerlendirmesinin ötesinde, "ehlisünnet" mezheplerinin arasındaki nüansların incelemesine girmeden, Şia ve Ortodoks İslam ayrımı ve bunun nedenleri bağlamında Mehdi inancının toplumsal dayanaklarını ortaya koymaya çalışacağız. İnanç esaslarında önemli bir yer etmesi hasebiyle Mehdi inancının Şiîlikteki pratiği ile başlamak istiyoruz.

Şiîlikte Mehdi İnancı

İslam tarihinde mezheplerin ortaya çıkma ve bu anlamda Şiîliğin İslamiyet'teki yerini tespit etmesi bağlamında Baykan Sezer'in mezheplerin ortaya

çıkışı yönündeki açıklamasını önemsiyoruz. Buna göre gerçekte Şiilik, İslamiyet'in İran tarafından muhalif bir yorumla benimsenmesinin adıdır. İran, İslamiyet'in doğuşuna ve Arap Hilafeti bölgede etkin bir siyasi güç olarak ortaya çıkana kadar Doğu-Batı çatışmasında Doğu'nun öncü ve savunucu gücüdür. Ancak 7.yy'a gelindiğinde Bizans ve İran arasındaki çekişme sınır kavgalarının ötesine geçmemeye başlamış ve bu iki devlet toplumlararası ilişkiler zeminine yeni bir siyaset önerisi getirmekten uzaklaşmışlardır. Bu arada Bizans'ın Doğu ile Kızıldeniz etrafında yeni bir ticaret yolu oluşturmaya çalışması, ayrıca Bizans ve Pers İmparatorlukları hizmetinde kurdukları uçbeylikleri ile Araplar dünya egemenlik ilişkilerinde önemli bir rol oynama fırsatı bulmuşlardır.²⁴ İslamiyet ise, bu fırsatın siyasete dönüşmüş adıdır. Bu bağlamda Baykan Sezer'e göre İslamiyet, doğuşu itibariyle Arapların dünya egemenlik ilişkilerine getirdiği yeni bir öneri olarak, Doğu halklarının Batı karşısındaki birlik bilincini ve mücadele gücünü ifade etmiştir.

İslamiyet'in yayılışı sırasında en büyük direnç ise bölgede mevcut siyasetin yürütücüsü olan Bizans ve İran'dan gelmiştir. Bizans, söz konusu yayılışa doğuşu itibariyle kendine karşıt toplumların sözcüsü olduğu için karşıdır. İran ise yüzyıllardır Doğu adına öncülük görevi üstlendiği için cephe içindeki imtiyazlı konumunu kaybetmemek adına Araplar öncülüğündeki ilerlemeyi durdurmaya çalışacaktır. Ancak İslamiyet Batı karşısında mücadele eden Doğu'nun genel bir dünya görüşü niteliği kazanınca İran'ın bu siyaseti aşması ve İslam dünya dışında kalması mümkün olmamıştır. Bu nedenle Hz. Ömer döneminde kendi siyaseti iflas ettiği için Arap orduları karşısında yenilen ve İslam topraklarına katılan İran, Müslümanlığı kabul etmiş, ancak Doğu dünyasındaki eski konumuna ulaşma gayesinden hiçbir zaman vazgeçmeyerek İslam dünyasında ideolojik ve teolojik anlamda ayrı yerini korumuştur. Arap Yarımadası'nda gerçekte Arap olmayan çok sayıda topluluk yeni siyaset altında kimliklerini değiştirirken İran hiçbir zaman Araplaşmayacaktır. Bu durum milli kültürün siyaset altında biçimlenişinin somut bir göstergesidir. İran, gelecekte eski önemini kazanma inancıyla kendi siyasetini Hz. Ali'nin davası ve Hz. Hüseyin'in hesabı ile birleştirecek ve böylece İslam dünyasında gerçek anlamda ilk mezhepleşme başlamış olacaktır. Bu anlamda *"mezhepler, İslamiyet'in ortaya koyduğu ana görüşlerin aşılamadığını, fakat yorumlamada bazı değişik görüşler bulunduğunu göstermektedir."*²⁵ İran'ın açıklaması da Yakın

²⁴ Baykan Sezer, age.,s.103-104.

²⁵ Baykan Sezer, age., s.131.

Doğu'yu bütüncül bir siyaset etrafında toplayan İslamiyet aşılardan, onun geleneksel ifade tarzına bir itiraz biçimindedir ve gerçekte İran'ın Şiilik altında kendi kimliğini korumasının görüntüsüdür. Bu şekliyle İslamiyet'teki Sünnilik ve Şiilik ayrımı, aynı dinin klasik ve arızı yorumlarından başka bir şey değildir.

Şiilikteki Mehdi beklentisini söz konusu arızı yorum çerçevesinde düşünmek mümkündür. Mehdi'nin dönüşü ve Hz. İsa'nın yeniden gelişi inançları bu anlamda bezerlik göstermektedir. Her ikisi de başarısız bir girişimin ardından yenilginin geçici olarak kabul edilmesinin, ancak umudun kaybolmadığının, ileride koşulların elverişli bir biçimde değişeceğine olan inancın ifadesidir.²⁶ Başka bir deyişle Sünni İslam, cihad ideolojisi ve hilafet makamı ile Batı karşısında örgütlü bir mücadelenin adı ve İslamiyet'in ortodoks yorumu iken Şiilik, cephe gerisinde eski günlerin özlemi ve gelecek güzel günlerin hasretiyle yeniden önem kazanmayı bekleyen kitlelerin dünya görüşü olacak ve heterodoks grupları etrafında toplayacaktır. Türklerin de başlangıçta İslam dünyasında heterodoks yorumları benimsemeleri ancak bu dünyanın liderliğine oynadıklarında Sünni yorumuna sahip çıkmalarının anlamı budur. Bu bakımdan ilk elden söylenebilir ki, Mehdi inancı, mevcut durumdan hoşnut olmayan ve gelecekte yeniden öncü konuma gelmeyi bekleyen Şiiliğin teolojik bir unsurudur ve bu anlamda tıpkı Hz. İsa'da olduğu gibi, başarısızlığa uğramış Hz. Ali ve Hz. Hüseyin davasının ve bu davanın mirasçılarının inandıkları zaferin müjdecisidir. Bu nedenle Hıristiyanlıktaki Mesih inancı ne kadar merkezi bir konumdaysa Mehdi beklentisi de Şiiliğin o kadar merkezindedir.

Yalnızca evrensel dinler değil, hemen hemen bütün kadim dinlerde görülen Mehdî inancının "karşılaşılan zulümler, adaletsizlikler, siyasal ve sosyal karışıklıklar neticesinde bunalan halk kitlelerinin 'kurtarıcı ümidi' olarak ortaya çıktığı şeklindeki düşünce Şiiler için daha da geçerlidir." Çünkü Hz. Ali ve Hz. Hüseyin'in başına gelenler ve sonrasındaki baskılar sonucunda filizlenen mehdilik inancı hararetle benimsenmiştir.²⁷ Bu bağlamda gelecek olan mehdi, bütün haksızlıklara son verecek, dökülen Ehl-i Beyt kanlarının hesabını soracak, ortaya koyacağı yeni düzenle zulmün karşısında adaletin -ancak elbette bunun Şiî yorumunun- egemenliğini tesis edecektir.

²⁶ Baykan Sezer, age., s.132.

²⁷ Ethem Ruhi Fırlı, "Mesih ve Mehdi İnancı Üzerine", Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, C:25, S:1, s.203-204. (179-214)

Mehdi beklentisi konusunda Şiiler arasında da belli görüş farklılıkları bulunmaktadır. Buna göre kimi fırkalar doğrudan Hz. Ali'nin mehdi olduğunu, gerçekte ölmeyerek göğe çekildiğini kabul etmiş, kimi Hz. Ali'nin Hz. Fatma'dan olmayan oğlu Muhammed bin Hanefiyye'nin, kimileri "on iki imam" zinciri içinde belli imamların ya da bunların soyundan gelecek birinin mehdiliğine inanmışlardır. Bunlardan bazıları mehdi olduğuna inandıkları imamların ölmediğine ve geri döneceğine iman etmişlerdir. Başka bir fırkaya ve günümüzdeki genel kanağe göre "Gaybet-i Kübra" denen "Büyük Gizlilik" dönemi içinde sağ fakat gizlenmiş olarak bekleyen ve kıyamete yakın zamanda yeniden ortaya çıkacak olan on ikinci imam Mehdî olarak gelecektir.²⁸ Bütün fırkalarıyla birlikte Şiilikte Mehdî inancının ortak yönü, hangi kimlikle gelirse gelsin Hz. Ali'nin kişiliği ve hikâyesinde vücut bulan İslam'ın muhalif yorumunun iktidara geleceğine olan inançtır. Bu bakımdan mehdi inancı her ne kadar itikadî bir konu da olsa siyasetten bağımsız düşünmek imkânsızdır. *"Bazı Şiiler Mehdî'nin gelişini Şiî bir devletin ikamesi olarak görmektedirler. Bu devletin kurulması Şia'nın gözündeki tütmedir ve bütün inançlarıyla onun kurulmasına olan iştiağları artmıştır."*²⁹ Dolayısıyla Şiileri, gerçekte İran siyasetini yeniden iktidara taşıyacak olan Mehdî, yani "imamet" bu kültürde "nübüvvet" gibi iman esaslarından biridir³⁰ ve neredeyse aynı öneme sahiptir. Başka bir açıdan söylenebilir ki Hz. Muhammed, peygamber kimliği ile siyasi anlamda Arap hâkimiyeti altında bir İslam dünyasının kurucusu olmuş ve Doğu'nun öncülüğü İran'ın elinden alınarak Araplara geçmiş iken, Mehdî de "imam" kimliği ile söz konusu liderliği yeniden İran'ın mirasçılara geçirecektir. İmamet kavramının bu derece önemli ve Şiîliğin merkezinde olmasının gerçek anlamı budur. Öyle ki, yaygın inanca göre Hz. İsa'nın bile gökten indiği vakit Mehdî'nin arkasında namaz kılması, yani bir peygambere dahi imamlık edeceğinin düşünülmesi, söz edilen şahsiyete ne kadar önem verildiğini göstermektedir. Bu nedenle Şiîliğin oluşumunda İran kültürü³¹ ve siyasetinin etkisini doğru bir şekilde anlamak ve bir inanç meselesinden ziyade siyasi bir mesele olduğunu görmek gerekir. Denilebilir ki, mehdilik konusu, Şiîliğin

²⁸ A.g.e., s. 205-210.

²⁹ Özkan Şimşek, a.g.e., s.51.

³⁰ Mahmut Çınar, Tarihte ve Günümüzde Mehdilik, s.73.

³¹ Fatih Topaloğlu, Şia'nın Oluşumunda İran Kültürünün Etkisi (Basılmamış Doktora Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir, 2010.

siyasi iktidarı ve öncülüğü yeniden ele geçirme ve Şiîliğin devletleşmesinin, başka deyişle İslam devletinin Şiîleşmesinin diğer adıdır.

Sünnilikte Mehdi Beklentisi

Mehdilik olgusu, başlangıçta Sünnî İslam içinde bir inanç ögesi olarak yer almazken, sonraki dönemde Şia'ya benzer şekilde Sünnî literatürde de geçmeye başlaması önemlidir. Mehdi beklentisinin genel karakteristiği ile Sünnî İslam dünyasının içinde bulunduğu durum arasındaki örtüşmeyle ilişkili olan bu durumun tarihi toplumsal dinamiğini açıklamaya çalışacağız.

Sünni ulemanın önemli bir çoğunluğu Mehdi düşüncesinin Ehl-i Sünnet kavramına yabancı olduğuna ve bu inancın kaynağının dışarıda aranması gerektiğine dikkat çekmiştir. Sünni Kelâm literatüründe kıyamet alametlerinden biri olarak Hz. İsa'nın gelişi genel anlamda yer alırken Mehdî'ye nadiren değinilmektedir. Günümüz Müslüman dünyasının büyük çoğunluğunu oluşturan Hanefî mezhebinin kurucusu Ebû Hanife de aynı şekilde diğer alametler yanında Mehdî'nin zuhurunu konu edinmemiştir. Modern dönem Ehl-i Sünnet eserlerinde de durum aynıdır.³² Burada Mehdî inancının Sünni literatürde bir iman meselesi olmadığını, Şiîlikte olduğu gibi merkezî bir konumunun bulunmadığını söylemek mümkündür. Bir olgunun itikat meselesi olması için kesin delillerle ispat edilmesi gerekir. "Gayb"ın sadece Allah tarafından bilineceği inancıyla hareket eden Sünnilikte Allah'ın kelamı olan Kur'an'da ve peygamberinin kendisinden geldiğine kesinlikle inanılan sözleri arasında geçmeyen bu bilgi dolayısı ile bir iman meselesi olmaktan uzaktır.

Mehdi inancı, Sünnî İslam'ın içine tasavvufi görüş ve akımların etkisiyle dinî cemaat, tarikat gibi yapılanmaların içinde girmiş, 18. yy.dan sonra İslam dünyasında özellikle Osmanlı Devleti'nin zor duruma düşmesiyle birlikte, önceleri zayıf rivayetlere dayanan bu beklenti sufi akımların güçlenmesiyle birlikte yaygın bir inanç konusu haline gelmiştir.³³ Anadolu coğrafyasında tasavvufi akımların görüntüsünü toplumlararası ilişkiler içinde anlamak mümkündür. Günümüzde özellikle ilahiyat alanında ve bir inanç meselesi olarak "Şeriat-Tasavvuf karşıtlığı" şeklinde yansımaları bulan durum, Osmanlılık siyasetinin bir imparatorluk kimliğine bürünüp Avrupa içlerinde

³² Mahmut Çınar, a.g.e., s.56-59.

³³ İsmail Şık, Yusuf Gökalp; a.g.m., s.523-524. (509-531)

mücadele etmesi sırasında Anadolu'nun bu duruma karşı takındığı tavır ile açıklanabilir. Bu konuda en geçerli açıklamayı Anadolu Türklüğü'nün İslamiyet'le ilişkisi bağlamında Baykan Sezer'in getirdiği yorum içinde bulmak mümkündür. Sezer'e göre Ortodoks İslamiyet ya da Sünnilik "kurulu merkezi devlete yakın kimselerin" başka deyişle kurulan dengelerde önemli ve imtiyazlı mevkileri kazanan grupların mezhebi, heterodoks İslam ise düzen dışı kitlelerin inanç zemini olmaktadır. Bu anlamda yukarıda da genel karakterini çizdiğimiz Sünnilik/Şiilik ayrımının temelini siyasi olduğunu belirtmiştik. Anadolu'ya ilk gelen Türkler, başlangıçta kurulu dengeyi bozan unsurlar olarak görülüp o günkü İslam dünyasının dışına, Bizans topraklarına sürülmüşlerdir. Türkler, kendi geleceklerini kurulu düzenin ve resmî siyasetin dışında kurmak durumunda oldukları için heterodoks tarikatlar Türkler arasında hızla yayılmıştır. Osmanlı'nın kuruluş döneminde Anadolu tarikatlarının eskimiş siyasetin dışındaki bu ilerici özelliği, Osmanlılara yeni bir dünya siyaseti kurma aşamasında geniş ölçüde yararlanacakları bir zemin sağlamıştır. Anadolu Türklüğü, Selçuklu sonrası süreçte Osmanlılık siyaseti altında yeni bir dünya siyasetinin kurucusu ve yürütücüsü olduğunda artık kendisi de kurulu düzenin başat unsuru olduğundan tarikatlarla ilişkisini sınırlandırmış ve tercihini heterodoksiden Sünni İslam'a yöneltmiştir. Dolayısıyla tarikatlar da üretici olmadıklarının bilinciyle "bir lokma bir hırka" felsefesini benimseyerek mevcut sistemin dışında varlıklarını sürdürmüşlerdir. Ancak bu çözüm her zaman geçerli ve benimsenen bir çözüm olmayacak ve Anadolu tarikatları, Osmanlı'nın Balkanlarda ilerlemesi sonucunda buldukları yerde imtiyazlı konumlarını kaybederek birer muhalefet merkezleri haline geleceklerdir. Bu muhalefet kimi zaman şiddetlenerek isyan biçimini alacak, kimi zaman da aynı yönde çıkar birliğine giren İran ile iş birliği görüntüsünde ayaklanmaya dönüşecektir. Osmanlı'nın askeri başarısızlığı ya da savunduğu İslam anlayışının reddedilmesi sonucunda İslamiyet, Anadolu içlerine kadar gerileyeceğinden bu unsurlar bu kez İran'ın uç beyleri olarak yeniden öncü konuma geleceklerdir. Dolayısıyla gerek Şiiliğe yakın gerekse Sünni olarak kabul edilen tasavvufi unsurlar tarafından Osmanlı hıfzının ileri sürdüğü İslam yorumuna her zaman karşı çıkmış ve bu görüş tartışma konusu olmuştur.³⁴ Şeriat-Tasavvuf karşıtlığının gerçek anlamını bu ilişkiler içinde aramak gerekir.

³⁴ Baykan Sezer, a.g.e., s, 132-142.

Tasavvuf tarihinde mehdi ile ilgili teorik çerçeve İbn-i Arabî tarafından çizilmiştir. Kanımızca Mehdi'nin gelişindeki kehanetlerinden en ilginç olanı "*en büyük düşmanının fakihler olması, onun kılıcının gücüne bütün fakihlerin boyun eğmesi*" düşüncesidir. Şeriat/Tasavvuf, başka bir deyişle Ortodoks/Heterodoks İslam çekişmesinin somut bir görüntüsü olan bu durum, sözünü ettiğimiz Anadolu tarikatlarının klasik İslam anlayışı karşısındaki tutumuna da bir örnek teşkil etmektedir. Bir yoruma göre "İbnü'l-Arabî'nin Mehdi anlayışı ile Şiâ'nın anlayışının farklı yanları bulunmakla beraber örtüştüğü hususların daha çok olduğu da bir gerçektir."³⁵ Bu anlamda Şiâ'nın ve tasavvuf düşüncesinin belli unsurlarının geleneksel İslam'a bakışı ve tavır alışları yukarıda açıkladığımız neden bağlamında bir nevi ortak -düşman denmese de- rakip karşısındaki tutumlarıdır. Dolayısıyla İran'ın Mehdi beklentisi ile Anadolu tarikatlarının beklentisinin tarihi/toplumsal temeli örtüşmektedir.

Mehdi inancının Anadolu içinde tam da bu noktada kabul gördüğü ve benimsendiğini söylemek mümkündür. Sözünü ettiğimiz nedenlerle klasik yorumun dışına çıkan tasavvufi zümreler içinde sık sık kendini mehdi ilan ederek daha ziyade konar-göçer ve heterodoks kesimler içinden taraftar bulan ve isyana kalkışan kişiler ortaya çıkmıştır. Osmanlı tarihindeki isyanlar içinde Şahkulu (1511), Nur Ali Halife (1512), Şah Velî (1520) ve Şah Kalender (1527) gibi başlıcalarının mehdilik güdüsüyle taraftar bulduğu belirtilebilir.³⁶ Bu gibi Şiâ'ya yakın ayaklanmaların ötesinde gene Şeyh Bedreddin'in, farklı bir boyutuyla Sabetay Sevi'nin böyle bir motivasyonla karşılandığını söylemek mümkündür. Söz konusu tarikatlara göre gerçek İslam'ın savunucusu ve teşekkülünü sağlayacak unsur olarak mehdi beklentisi tasavvufî yorumlar arasında da yaygınlaşacaktır.

Gerek heteredoks gerek bir kısım Sünni tarikatlarının ortak özelliklerinden biri Osmanlı karşıtlığı ve buna bağlı olarak Mehdi beklentisidir. Başka bir deyişle tasavvuf içindeki Mehdi beklentisi, Osmanlı'nın geleneksel siyasetinden hoşnut olmayan ve bu siyaset içinde kendini atıl gören kitlelerin istedikleri siyasî ortama kavuşma özleminden başka bir şey değildir. Mehdi-liğin özündeki geçici kabulleniş ve kurtarıcı beklentisi kavramları bu gruplar arasında belirttiğimiz nedenlerle yaygınlaşacak, sonraki süreçte de bu inan-

³⁵ Mahmut Çınar, age., s. 66-68.

³⁶ Ahmet Yaşar Ocak, Osmanlı Sufiliğine Bakışlar, İstanbul, Timaş Yayınları, 2010, s.100-110.

cın kurgusu ile örtüşen dönemlerde belli söylemlerde ifadesini bulacaktır. “Sonuçta mehdî meselesi ortodoksi içinde heretik doktrinler oluşturma operasyonunun önemli bir unsuru olarak günümüze yansımaktadır.”³⁷ Başka bir deyişle genel İslam inancının ve bunun temsilciliğini yapan kadroların dışında ve ayrı bir siyasetin sözcülerince gündemde tutulmuş, günümüze kadar da varlığını sürdürmüştür. Bu konu üzerinde geniş bir literatür mevcuttur.³⁸ Bu süreç içinde Sünni İslam’ın tüm zeminlerine yayılmış, merkezi bir itikat konusu olmasa da belirgin bir kenar süsü şeklinde varlığını sürdürmüştür.

Günümüzde, özellikle ülkemizde en bilinen örneklerinin yanı sıra işbirlikçi hareketlerin somut bir örneği olarak Hindistan’da İngiliz egemenliği altında ortaya çıkan Kadiyânîlik hareketini belirtmek mümkündür. Başlangıçta Hindular ve Hıristiyanlara karşı Müslümanların bir savunucusu olarak ortaya çıkan ve heyecanla taraftar bulan hareketin kurucusu Mirza Gulam Ahmed, kısa sürede Hz. İsa’nın yaygın inancın aksine göğe çekilmeyip bedenen öldüğü düşüncesini kendince delillendirerek Mesih ve Mehdî’nin aynı kişi ve bunun da kendisi olduğunu iddia etmiştir. Dolayısıyla bu iddiasıyla mehdiliğinin bir ön koşulu olarak nüzul etmesi beklenen Hz. İsa’yı ekarte ederek her iki şahsiyeti kendi kişiliğinde birleştirecek ve söylemini tek liderli bir hareket görüntüsüne sokacaktır. Bununla kalmayan Gulam Ahmed kendisini Hindular için de Krişna-Avatar olduğunu iddia edecek³⁹, böylece Hindistan’daki tüm toplumlar için önemli bir şahsiyet hüviyetine bürünecektir. Böyle bir kimlik kazanan Gulam Ahmed asrın müceddidi, Mesih, Mehdî ve hatta kendisine Allah’tan vahiy gelen bir nebî olarak da niteleyerek⁴⁰ bir anlamda İslam dünyasının tüm liderlik özelliklerini kişiliğinde toplayan bir hareket lideri olarak belirlemektedir. Bu haliyle ortaya çıkan Kadiyânîliğin liderinin ise İngiliz idaresi ile iyi ilişkiler içinde olduğunu söylemek mümkündür. “İngiliz hükûmetine bağlılığını dile getirip, adalet ve iyilik yıldızı olarak gördüğü kraliçenin duacısı olduğunu açıklayan” Gulam Ahmed “hem Hz. Muhammed’in Hz. İsa’nın ruhunu taşıdığı

³⁷ Mustafa Öztürk, Beklenen Kurtarıcı (Mehdî) İnancının.., s..374.

³⁸ Eyüp Öztürk, “Osmanlı Mehdilik Literatürü”, Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi, Cilt:15, Sayı:29, s.375-407.

³⁹ Ethem Ruhi Fırlalı, “Kadiyânîlik”, Diyanet İslam Ansiklopedisi, Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2001, C:24, s. 137-138. (137-139)

⁴⁰ Ahmet Yöner, “Kadiyânîlik Bağlamında Mehdilik”, Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, C:XIII, S:24, 2011/2, s. 181. (175-191).

için barışçıldır; cihadını kılıçla değil tebliğle yaparak İslam'ı yayacaktır."⁴¹ Böylece başlangıçta bölgedeki İslam toplumunun çıkarlarını savunma iddia ve gayreti görüntüsüyle ortaya çıkan Kadiyânîlik, kısa süre içinde İngiliz egemenliğini tasdik eden ve buna karşı direniş hüviyetinin ötesinde bunu engelleyen bir karaktere bürünecektir. Bu anlamda hareket, "döneminin ılımlı İslam sembolü" olarak ortadadır. Günümüzde neredeyse birebir örneklerini görmemiz mümkün olup, Kadiyânîliği burada dile getirmemizin bir nedeni de budur.

Sonuç Yerine

Toplumlar, tarihsel serüvenleri içinde sorunları kendi imkân ve dinamikleri ile çözmeye çalışmışlar, buldukları çözümler onları öncekinden farklı bir duruma/aşamaya getirmiş, kimi zaman da bu çözümler içindeki buldukları tarih dönemine göre çok ileri düzey olduğunda tarihte sıçrama yapma imkânı bulmuşlardır. Tarım devrimi ve kısmen endüstri devrimi süreçlerini bu duruma örnek vermek mümkündür. Sözü ettiğimiz çözümler, toplumun kendi içinden gerçekleştiği için bu dinamiklerin denetimini elinde tutanlar toplumun ilerici gücü oldukları gibi önderleri konumunda da olmuşlardır. Kimi durumlarda açmaza düştüklerinde ise söz konusu dinamikler yetersiz kalmış ve toplumlar kendilerinin dışında ve üstünde başka güçlere başvurmaya başlamışlardır. Mehdi beklentisi de bu durumun görüntüsüdür ve tarihsel süreçte toplumların ya da toplum içinde bir kısım zümrelerin mevcut ilişkilerden ümidi kestikleri dönemlerde boy göstermeye başlamıştır. Bu dönemlerde mevcut inanç sisteminin içinde rezerv olarak bulunan mehdi beklentisi güncellenerek geçer akçe düşünce biçimi halini almıştır.

Mehdi beklentisi bir yerde sosyolojinin de sonunu işaret etmekte, başka bir deyişle toplumsal güçlerin çözüm imkânları üzerine kurulu sosyoloji biliminin yetersizliği düşüncesinin argümanı olarak kullanılmaktadır. Belirttiğimiz gibi sosyoloji toplumun sosyal olayların biçimlenmesine, yani tarihin akışına olan etkisi üzerine kuruludur. Mehdi inancıyla birlikte söz konusu akışa toplum üstü bir müdahale durumu gerçekleşecek, bu da toplum olaylarını toplum içinde anlamaya, açıklamaya ve yön vermeye koşulan sosyolojinin yeni paradigma karşısında iflası anlamına gelecektir.

⁴¹ Ethem Ruhi Fırlalı, a.g.m., s. 138.

Tarihte mehdi beklentilerinin genel karakterini açıklamaya çalıştık. Günümüzde İslam inancı içindeki Mehdî beklentisini, bu inancın özünde bulunan “düşkünler ideolojisi” ve “ertelenen düşler” kavramları bağlamında ele almak gerekecektir. İslamiyet’in cihad çağında ve Osmanlı’nın yükselme devrinde dinin merkezî yorumunda çok da gündemde tutulmayan mehdi inancı, Doğu toplumlarının dünya egemenlik ilişkilerindeki üstün konumunu yitirmesiyle birlikte yeniden gün yüzüne çıkacaktır. Asr-ı Saadet özelemleriyle birlikte bir anlamda kaybolan altın çağa yeniden kavuşmak niyetiyle içinde bulunulan müşkül durumdan kurtulup güzel günlere kavuşmak isteyen, fakat karşısındaki gücün ezici üstünlüğü ile umutsuzluğa kapılan Müslüman kitleler için Mehdi beklentisi yukarıda belirttiğimiz kavramlarla örtüşmektedir. Bu şekliyle Şiiliğin iman esasının yanı sıra Sünnilikte de bir “kötü gün ideolojisi” olarak varlığını ve toplumsal temelini bulmuştur. Batı karşısında gerilemeye başlayan dönemle birlikte, özellikle 19. yy.da dünya egemenliğinin net bir şekilde el değiştirmesi, sonrasında meydana gelen iki yıkıcı savaştan da Batı’nın üstünlüğünü kaybetmeden çıkması ve üstelik bunu mutlaklaştıracak bir sistem inşası, Doğu toplumlarının -ister Şiî, ister Sünnî- yalnızca bir Mehdî önderliğinde kurtuluşa ereceği inancını pekiştirmiştir. Bu nedenle önceleri homojen bir inanç konusu olan Mehdilik, bu süreçle birlikte bütün İslam dünyasında zemin bulan bir doktrin haline gelmiştir. Arap Hilafeti’nden II. Viyana Seferi’ne kadar Batı karşısında cihad üzerine kurulu aktif bir siyaset izlenirken sonraki dönemde yaşanan yenilgi ve açmazın sonucu olarak çözüm Doğu insanının/mazlum milletlerin kendi çabası ve gücünün dışına çıkarak -insan fakat- insanüstü bir kurtarıcıya bağlanmıştır. Bu anlamda Sünnî/Ortodoks İslam’ın özünde bulunan cihad ideolojisi ve mücadele ruhu ile Mehdi beklentisi tezat oluşturmakta, Batı karşısındaki tavrın en hafif tabiri ile pasif direniş olarak belirmesine neden olmaktadır. Bu şekliyle Mehdî inancı, gelecekte “zuhur edecek” üstün nitelikli bir kurtarıcı tarafından şaşaalı günlere kavuşturulacağına inanan kitlelerin, bu kurtarıcıyı huşu içinde ibadet ederek beklemeleri sonucuna yol açmaktadır. Son tahlilde bu inanç unsuru, karşısında somut bir direnç görmeyen ve belirsiz bir zamanda kurtarılmayı bekleyerek kendi kurtuluşları için çaba göster(e)meyen toplumlar bulan Batı’nın işine yaramaktadır. Bu tarz hareketlerin de Kadiyânîlik ve sonrasındaki örneklerde olduğu Batı tarafından desteklendiğine hiç kuşku yoktur.

Bu bağlamda Batı’nın hoşuna giden İslam türü ılımlı İslam olmaktadır ve Mehdi inancı da bu din anlayışını savunan tarikat ve benzeri yapılanmalarla-

rın başlıca konularından biri olacaktır. Bunların liderlerinin de kendilerini ya Mehdi/Mesih ya da onun gelişini hazırlayan başyardımcısı gibi tanıtmaları boşuna değildir. Batı'nın içinde cihad kelimesi geçen her türlü dinî açıklama girişimini ve hareketi "siyasal İslam" başlığı altında ve terörize ederek tanımlama girişimi, buna karşılık "dinler arası diyalog", hoşgörü ve barış içerikli söylemleri de "ılımlı İslam" adı ile olumlama bu çerçevede içinde anlamlıdır.⁴² Mehdi beklentisinin de bu tür söylemler taşıyan ikinci tip dini hareketlerin içinde yer bulması ayrıca anlamlıdır. Sözü ettiğimiz hareketler genellikle Batı ile barışık olup, kimilerinin de açık ya da gizli iş birliği içinde oldukları görülmektedir. Bununla birlikte bütün Mehdi iddialarının toplu halde Batı işbirlikçisi olduğunu söylemek de doğru değildir. İslam tarihindeki kimi Batı karşıtı hareket liderlerinin de karizmatik kişiliğinden yararlanmak için Mehdi iddiasıyla ortaya çıktığını söylemek mümkündür. Ancak her iki durumda da söz konusu inancın kitleleri konsolide ve mobilize etmek için, ama çoğu zaman da geliş tarihi belirsiz bir Mehdi beklentisi içinde pasifize etmek için kullanıldığını söylemek yanlış olmayacaktır.

Sonuç olarak günümüzde mehdi inancı ve beklentisi gerçekte özünde Batı hegemonyasını yıkmak için umutları taze tutmaya yarayan bir karakter taşımasına rağmen gerek Batılı güçler ve onların yerli işbirlikçileri gerekse İslamiyet'in günümüz yorumcuları tarafından pasif beklentiye neden olacak bir görünüm kazanmaktadır. Bugün Müslümanlar, Batı dünya egemenliğini tartışmaya açmak ve İslamiyet'in ortaya çıktığı dönemde ve sonrasında başat bir siyaset aracı olarak kullanılan "cihad" kavramını doğru yorumlayarak bütün dünyada sömürüyü sistemleştiren bu egemenliği sona erdirmek yerine huşû içinde kendilerini bu açmazdan kurtaracak mehdii beklemektedirler. Denilebilir ki, eğer bir mehdi gelecekse, mevcut egemenlik sistemini değiştirmeye yönelik örgütlü bir çabanın dinamik bir sürece dönmesinin ardından toplumsal ilişkiler içinde devinim kazanan bu hareketin kendine bir önder seçmesiyle belirecektir. Eğer toplum, kendisi ayağa kalkmaz ve hâkim sistemin tekerine çomak sokacak bilince ulaşmazsa, kıyamete kadar beklese bile mehdinin gelmesi söz konusu değildir.

Bizim adını Mehdi koyduğumuz şahsiyet, aslında -tarihte de örneklerini görmek mümkün olduğu gibi- toplumsal güçlerin harekete geçtiğinde ba-

⁴² Yüksel Yıldırım, "Cihad ve Dar'ül Harp Kavramları Bağlamında Şiddet/Terör Olgusu ve Siyasal/İlimli İslam Meselesi", iç. Sosyoloji Yazıları, ed. Yüksel Yıldırım, Ankara, Bilgin Kültür Sanat Yayınları, 2018, s. 7-55.

şına geçirdiği liderlerin adıdır. Başka deyişle toplumsalın gücü dinamizm kazandığında mutlaka böyle bir hüviyette kişi ortaya çıkacaktır. Yapılması gereken şey, tespih çekerek mehdi beklemek değil, tarihin bizlere yüklediği zorunlu ödevi yerine getirmek adına koşulları buna göre biçimlendirmektir. Nasıl ki birileri “Tanrı’yı kıyamete zorlamak” için mevcut ilişkilerin biçimini değiştirmeye çalışıyor ise kurulu düzenden çıkarı olmayan ve bunu değiştirmekle sorumlu bizlerin de “Tanrı’nın bir mehdi göndermesinin koşullarını oluşturmak” adına mevcut egemenlik ilişkilerine gerekli direnci göstermeleri gerekir.

Oturduğu yerden dünyadaki bütün haksızlıkların ortadan kalkacağını zannedenlere kötü bir haberimiz var: Mehdi gelmeyecek!

Kaynakça

- ATİK GÜRBÜZ, İncinur; Osmanlı Metinlerinde Mehdi Tasavvurları, Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi, S.89, Bahar 2019, s.11-42.
- COŞKUN, Ali; Mehdilik Fenomeni, İz Yayıncılık, İstanbul, 2004.
- ÇINAR, Mahmut; “İslam Düşüncesinde Mehdilik ve Mesihlik Nedir Ne Değildir?”, iç Nüzul-i İsa ve Mehdilik Nedir Ne Değildir?, Fecr Yayıncılık, Ankara, 2019.
- ÇINAR, Mahmut; Tarihte ve Günümüzde Mehdilik, Rağbet Yayınları, İstanbul, 2016.
- FIĞLALI, Ethem Ruhi; “Kadiyânîlik”, Diyanet İslam Ansiklopedisi, Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2001, C:24, s.137-139
- FIĞLALI, Ethem Ruhi, “Mesih ve Mehdi İnancı Üzerine”, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, C:25, S:1, s.179-214.
- FUKUYAMA, Francis; Tarihin Sonu ve Son İnsan, İstanbul, Profil Yayıncılık, 2012.
- OCAK, Ahmet Yaşar; Osmanlı Sufiliğine Bakışlar, İstanbul, Timaş Yayınları, 2010, s.100-110.
- OLGUN, Hakan; “Yahudi-Hıristiyan Geleneğinde Nüzul-i İsa ve Mehdilik Nedir Ne Değildir?”, iç Nüzul-i İsa ve Mehdilik Nedir Ne Değildir?, Fecr Yayıncılık, Ankara, 2019.
- ÖZTÜRK, Eyüp; “Osmanlı Mehdilik Literatürü”, Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi, Cilt:15, Sayı:29, s.375-407.
- ÖZTÜRK, Mustafa; “Beklenen Kurtarıcı (Mehdi) İnancının Günümüze Yansımalarına Genel Bir Bakış”, iç Beklenen Kurtarıcı İnancı, KURAMER Yayınları, İstanbul, 2017, s. 353-376.
- ÖZTÜRK, Mustafa; “Kur’an Açısından Nüzul-i İsa ve Mehdilik Nedir Ne Değildir?”, iç Nüzul-i İsa ve Mehdilik Nedir Ne Değildir?, Fecr Yayıncılık, Ankara, 2019.
- SARIKÇIOĞLU, Ekrem; Dinlerde Mehdi Tasavvurları, Sidre Yayınları, Samsun, 1997.
- SEZER, Baykan; Toplum Farklılaşmaları ve Din Olayı, İÜEF Yayınları, İstanbul, 1981.
- ŞIK, İsmail ve GÖKALP, Yusuf; “Sosyal Teoloji Bağlamında ‘Mehdilik’ Algısına Bir Bakış: İzmirli İsmail Hakkı ve Cemaleddin Afgânâ Karşılaştırması”, İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi, Cilt:3, Sayı:3, 2014.

- TOPALOĞLU, Fatih; Şia'nın Oluşumunda İran Kültürünün Etkisi (Basılmamış Doktora Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir, 2010.
- YILDIRIM, Ahmet; "Hadislerde Nüzul-i İsa ve Mehdilik Nedir Ne Değildir?", iç Nüzul-i İsa ve Mehdilik Nedir Ne Değildir?, Fecr Yayıncılık, Ankara, 2019.
- YILDIRIM, Yüksel; "Cihad ve Dar'ül Harp Kavramları Bağlamında Şiddet/Terör Olgusu ve Siyasal/İlmî İslam Meselesi", iç. Sosyoloji Yazıları, ed. Yüksel Yıldırım, Ankara, Bilgin Kültür Sanat Yayınları, 2018.
- YÖNEM, Ahmet; "Kadiyânîlik Bağlamında Mehdilik", Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, C:XIII, S:24, 2011/2, s.175-191.
- YÜCEL, Ahmet; Mehdi Hadislerinin Temel Hadis Kaynaklarındaki Anlamı, iç Beklenen Kurtarıcı İnanıcı, KURAMER Yayınları, İstanbul, 2017.